

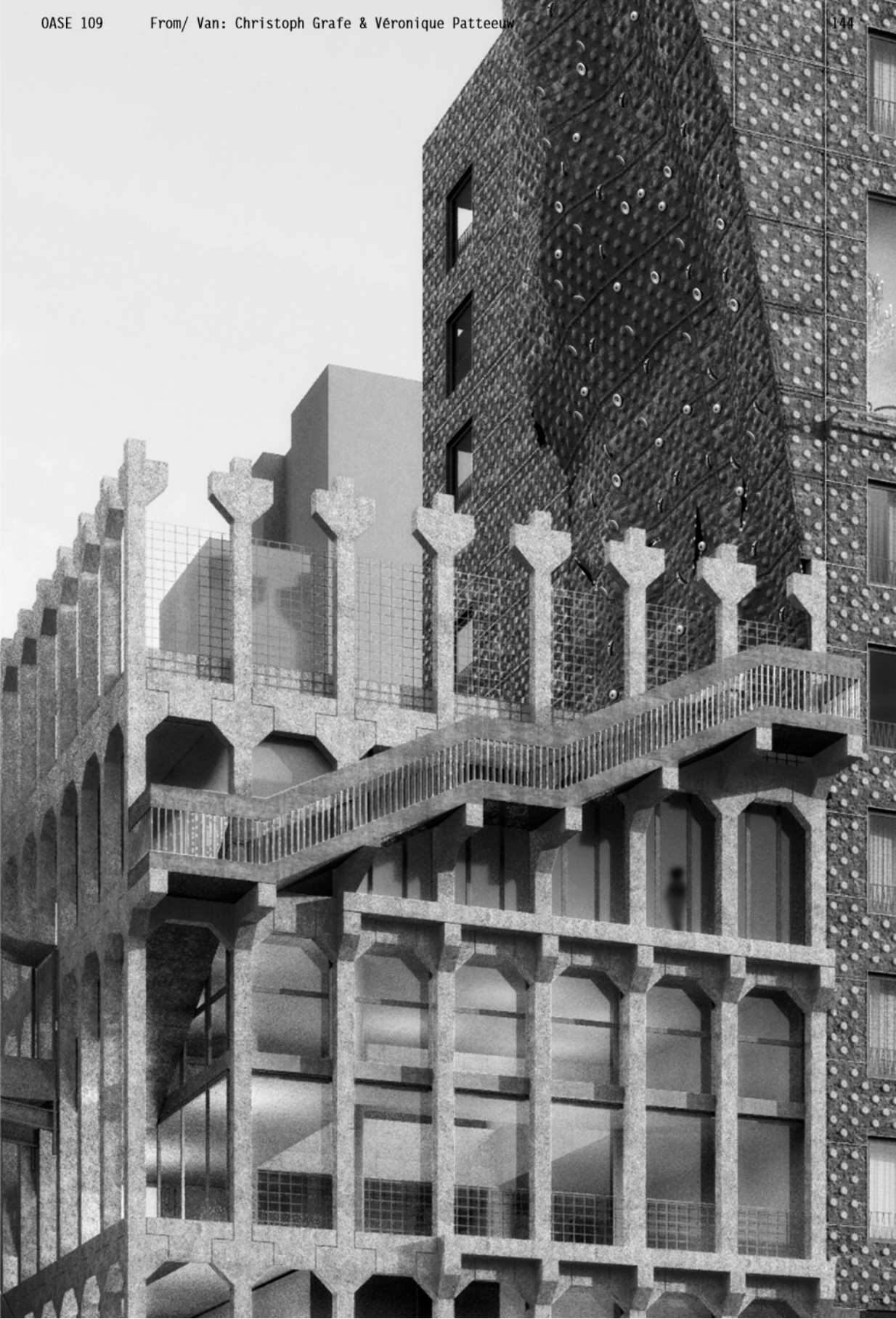
BeL Sozietät für Architektur

BeL Sozietät für Architektur, Spielbudenplatz, Sankt Pauli, Hamburg, from/ vanaf 2016

BeL Sozietät für Architektur, Spielbudenplatz, Sankt Pauli, Hamburg, from/ vanaf 2016

BeL Sozietät für Architektur, Spielbudenplatz, Sankt Pauli, Hamburg, from/ vanaf 2016

BeL Sozietät für Architektur, Spielbudenplatz, Sankt Pauli, Hamburg, from/ vanaf 2016

Aan: BeL Sozietät für Architektur
Anne-Julchen Bernhardt en Jörg Leeser
Kaiser-Wilhelm-Ring 2-4
Keulen
Duitsland

Van: Christoph Grafe en Véronique Patteeuw
OASE Tijdschrift voor architectuur

Beste Anne-Julchen en Jörg,

Wat is nu nog modern? Wat was eigenlijk ooit modern? Is dit een vraag die vandaag nog steeds rondwaart? En is deze vraag nog relevant voor de architectuur, waarin het begrip moderniteit om verschillende redenen geassocieerd is geraakt met zeer specifieke, formeel-esthetische elementen? Wij willen deze vraag in *OASE* bespreken, omdat wij denken dat architecten de laatste jaren (misschien zelfs de laatste twee decennia) naar nieuwe richtingen hebben gezocht. De dichotomie modern/anti-modern vervliegt en verwijzingen naar pre-moderne typologieën zijn niet alleen toegestaan, maar blijken soms eigentijds dan projecten uit de historische moderne avant-garde. Misschien geldt iets soortgelijks voor stedelijke modellen, en is de strijd tussen voorstanders van de 'Europese stad' en die van de 'moderne stedenbouw', zoals in de jaren 1980 in Berlijn woedde, nu volkomen achterhaald.

Jullie project op de Spielbudenplatz in de Hamburgse volkswijk Sankt Pauli lijkt op het eerste gezicht een illustratie te willen zijn van diversiteit en verscheidenheid. Het gaat om een bouwblok waarvan de geschiedenis bijna exemplarisch is voor het gevecht om de verdeling van beschikbare middelen, maar ook voor de economische exploitatiestrategieën rond zaken als ruimte en woningbouw. Jullie project kiest ervoor het traditionele bouwblok opnieuw te waarderen, op een plaats waar vroeger een klassiek-modernistische compositie van schijven op een plint stond. Het is, althans zo zou het kunnen worden voorgesteld, een conservatieve *retour-à-l'ordre*, en een gefictionaliseerde versie van de traditionele stedelijke vorm van het bouwblok, die nooit zo heeft bestaan op deze plaats. In de architectonische uitwerking lijkt het nieuwe blok meer op een nogal lichtvoetige parafraze van de ad-hoc stedenbouw in Brussel dan op harmonie gebaseerde verwezenlijking van de stenen stad, die de stadsreconstructie elders kenmerkt.

Jullie project kiest letterlijk voor contrast en veelkleurigheid. Misschien moeten we ons de vraag stellen of het oproepen van dat contrast en of die diversiteit in een ontwerp inderdaad gepland en gerealiseerd kunnen worden. Jullie project heeft te maken met een uiterst kritisch stedelijk middenveld, en het is letterlijk overladen met verwachtingen: er zou veel sociale huisvesting in moeten komen; het zou een hele reeks groepen moeten bedienen, maar het heeft ook een opdrachtgever die vrij conventionele rendementsverwachtingen heeft. Moet deze mix ook in het project tot uitdrukking komen? Kan diversiteit echt *top-down* worden georganiseerd? En wat is dan precies de rol van de openbare routes, waarvan sommige door het hele blok lopen? Gaat het erom de doorlaatbaarheid zichtbaar te maken, misschien zelfs als een antithetisch commentaar op (of ondermijning van) de stedelijke figuur van het blok? Wat is de boodschap van deze mooie tegenstrijdigheid? Heeft het misschien iets te maken met *the difficult whole* (het moeilijke geheel) van Robert Venturi, door een gesynthetiseerde compositie voor te stellen, of is het eerder een

To: BeL Sozietät für Architektur
Anne-Julchen Bernhardt and Jörg Leeser
Kaiser-Wilhelm-Ring 2-4
Cologne
Germany

From: Christoph Grafe and Véronique Patteeuw
OASE Journal for Architecture

Dear Anne-Julchen and Jörg,

What is modern today? What exactly is modern? Is this a question that matters to anyone today? And is the question still relevant in architecture, where for various reasons the concept of modernity has been associated with very specific formal-aesthetic elements? We propose to discuss this question in *OASE* because we have noticed that over the past few years (perhaps the last two decades) architects have searched for new directions. The oppositional pair of modernity and anti-modernity has vanished and references to premodern typologies are not only allowed, but sometimes prove to be more contemporary than those from the historical modern avant-garde. Perhaps something similar applies to urban models, as the dispute between advocates of the 'European city' and 'modern urbanism', which raged in Berlin in the 1980s, has become completely passé.

At first glance your project on Spielbudenplatz in Hamburg's Sankt Pauli district appears to be a representation of diversity and variety. It's about a building block, the history of which exemplifies the struggles for resources in the cities, but also the economic exploitation strategies involving spaces and houses. Your project re-creates a traditional building block on a site previously occupied by a classical modernist composition of slabs on a plinth. It is, or at least it could be, represented as such, a conservative *retour-à-l'ordre*, and a fictionalised version of the traditional urban form that never existed in this location. And in its architectural design, the new block comes across as a rather light-hearted paraphrase of the ad hoc urbanism of Brussels rather than the harmony-driven implementation of the city of stone that characterises urban reconstruction elsewhere.

Your project quite literally opts for contrast and a multiplicity of colours. The question is perhaps whether the evocation of contrast and diversity in a design can really be planned and produced. Your project is facing an extremely critical urban civil society, and it is positively overloaded with expectations: there should be a lot of social housing, it should serve a whole range of groups, but it also has a client who has quite conventional expectations of return on investment. Is it this mixture that the project has to express? But then: Can diversity really be organised top down? And what exactly is the role of the public routes, some of which run through the whole block? Is it about making permeability visible, perhaps even as an antithetical commentary or undermining of the urban figure of the block? What is the lesson of this beautiful incongruity? Could it all possibly have something to do with the 'difficult whole' of Robert Venturi in providing a synthesising compositional proposal, or is it perhaps rather *Learning from Las Vegas* on the Reeperbahn? And with that, a contextual design in what is possibly one of the most artificial environments produced by a European city?

Yours,
Christoph and Véronique

Learning from Las Vegas op de Reeperbahn? En dus een contextueel ontwerp in een van de meest artificiële omgevingen die een Europese stad kan voortbrengen?

Vele groeten,
Christoph en Véronique

Beste Véronique en Christoph,

Hoe kunnen we al jullie complexe vragen beantwoorden, die tot de kern van onze dubbelzinnige positie willen doordringen? Hoe kunnen we onze weg voor jullie traceren, die we kennelijk ongewild in het duister hebben gelaten? We beginnen met het gedeelde auteurschap, dat niet alleen is gebaseerd op het wensenlijstje uit het PlanBude, de 'ontwerpbarak', met de Sankt Pauli Code als stelsel van regels, maar het zit 'em ook in het stedenbouwkundig ontwerp dat in samenwerking met NL Architects werd ontwikkeld.¹ Het overkoepelend project werd vervolgens opgedeeld in bouwlocaties en als individuele projecten verder uitgewerkt door de bureaus ifau, feld72 en Lacaton & Vassal. NL Architects en BeL besloten een officiële samenwerking aan te gaan voor de percelen van het hotel en het Gradient woongebouw. De kring van betrokkenen bij het project is echter veel groter. De voormalige gebruikers van de afgebroken Esso-gebouwen, de culturele en niet-culturele belangenbehartigers van Sankt Pauli worden vertegenwoordigd door het PlanBude. En dan heb je nog de politici, de administratie, de opdrachtgevers met hun projectmanagement, de kwaliteitsborging, de adviseurs voor detailhandel en veiligheid, de bouwtechnici, de bouwdiensten en brandbeveiliging, de plaatselijke pers en de architectonische discipline. Zij allen dragen bij aan het *Cadavre Exquis*.

Ons antwoord op jullie eerste brief is trouwens ook een gezamenlijke onderneming, iets van ons beiden, dat ons gedeelde auteurschap weerspiegelt. Is deze procesorganisatie voldoende om het handelend subject bij dit project te elimineren en een collectief geproduceerde objectiviteit tot stand te brengen? Nee, maar laat iedereen co-auteur worden, waardoor de grenzen tussen *top-down* en *bottom-up* in de mix vervagen; controle moet je daarbij als vrij rondzwevend zien.

Omdat de opzet van het project er vooral op gericht is zoveel mogelijk wensen te honoreren, zit er een verrassend 'moderne' fundamentele eerlijkheid in de theatraliteit van de architectuur; de plaatsing en de vorm van de gebouwen lijken rechtstreeks voort te komen uit kindertekeningen. De architectuur is een letterlijke vertaling van de Sankt Pauli Code; de functies van onderdelen als het stadsbalkon, de publieke toegankelijkheid van daken en de toe-eigening van gevels als klimmuur zijn soms heel expliciet, soms subtieler in hun vormen af te lezen. De wereld wilde een rondborstig huis: veel vierkante meters, veel functies, veel uithangborden; en de wereld krijgt een gebouw dat zijn inhoud, dat wil zeggen zijn functie toont én verbergt, inclusief een in het zicht gelaten constructie én een vernuftig spel met verschillende soorten bekleding. De gewenste stedelijke diversiteit krijgt een architectonische aanwezigheid op deze bijzondere stedelijke plek, die past bij de kortademigheid van de locatie. We kozen voor een gecanoniseerde 'andersheid' van tegels, trapezoïde beplating, vervuiling, neonreclames en felle kleuren. De referenties

¹ PlanBude is a transdisciplinaire praktijk, die de planning en inspraak organiseert voor een woningbouwcomplex dat in de plaats komt van de voormalige Esso-woningen aan de Reeperbahn in de Hamburgse wijk

Sankt Pauli. Het gehele plan betreft ca. 28.000 m². Het idee voor PlanBude kwam van een onafhankelijk bewonerscollectief en werd gelanceerd in het stadion van FC Sankt Pauli.

Dear Véronique and Christoph,

How can one answer such a complex series of questions, which seek to get to the bottom of our ambiguities and to trace the path that we inadvertently seem to obscure? One begins with authorship, which is not only based on the production of desires in the PlanBude, the 'planning shack', with the Sankt Pauli Code as a set of rules, but also on the urban design, which originates from the collaboration between NL Architects and BeL.¹ The scheme was later divided into building plots and handed over to the individual offices ifau, feld72 and Lacaton Vassal to develop individual architectural projects. NL Architects and BeL again teamed up on a joint venture to design the hotel and the Gradient housing block. However, the circle of players in the project is much larger. The former inhabitants of the demolished Essohäuser, cultural and non-cultural activists of Sankt Pauli are represented by the Planbude. And then there are the politicians, the administration, the clients with their project management, quality assurance, retail and security advisors, specialist engineers for structural engineering, building services and fire protection, the local press and the architectural discipline. They all contribute to the *Cadavre Exquis*.

This reply to your first letter is a joint effort – by both of us – and this in itself is a reflection of our shared authorship as partial authors of the project. Is this process organisation sufficient to eliminate the acting subject and to establish a collectively produced objectivity? No. But we allow everyone to become co-author, as the boundaries between top-down and bottom-up become blurred in the mixture – control floats freely.

Since the project structure is primarily designed to accommodate the greatest possible number of wishes, there is a surprisingly 'modern' sincerity in the theatricality of the architecture; the arrangement and form of the buildings seems to emerge directly from children's drawings of the production of desires. The architecture is a literal translation of the Sankt Pauli Code, the functions of the elements such as the city balcony, the public access of the roofs and the appropriation of the façades by the climbing wall can be read in their forms sometimes very explicitly, sometimes more subtly. The world wanted a buxom house: many square metres, many functions, many signs; it's getting a project that both exhibits and obscures its content, that is its function, which includes an exposed construction and a sophisticated array of cladding. It's the desired urban diversity that is granted an architectural presence in this exceptional urban location, appropriate to the breathlessness of the site in its canonised otherness of tiles, trapezoidal sheet metal, filth, neon signs and garish colours. The references are manifold: prefabricated industrial building elements, openly laid ventilation pipes and exposed fire stairs meet decorative balconies and elaborately blurred transitions between the building sections.

Conflict has become a principle here, the art of failure a rhetoric. Conflict is present at all levels, not only between investor and street, and the bottom-up process of the Planbude is a harsh regime that separates overdetermined programmes into good

¹ PlanBude is a transdisciplinary office that is organising the planning and participation for an ensemble of houses in place of the former Esso-Houses on Ree-

perbahn, Sankt Pauli, Hamburg, covering c. 28,000 m². The PlanBude idea was kicked off by an independent citizen's assembly in the stadium of FC Sankt Pauli.

zijn talrijk: prefab-onderdelen uit de industrie, open en bloot ventilatiebuizen en zichtbare noodtrappen raken aan decoratieve balkons en opzettelijk vage overgangen tussen gebouwdelen.

Hier wordt het conflict tot principe verheven, de kunst van het falen wordt retoriek. Conflicten zijn er op alle niveaus, niet alleen tussen de ontwikkelaars en de straat, maar ook het *bottom-up* proces van PlanBude werkt als een hardvochtig regime dat te dichtgetimmerde programma's verdeelt in goed en slecht. Vorm is een politiek argument in de moeilijke strijd om de geloofwaardigheid van de straat. Wij worstelen met de conventies van die geloofwaardigheid van de straat en doen dat met de vernuftige middelen die de architectuur eigen zijn.

Blijmoedige melancholie verlicht de schrik van een mislukking (dit overigens zonder een spoor van ironie). Misschien is het regime van de vormeloze, banale, door en door uit bezuinigde constructie van gebouwen verankerd in de werkelijkheid? Misschien is het een van de windmolens waartegen het project ten strijde trekt? Misschien is het, na het falen van de grote verhalen van de moderniteit, een poging om welsprekend te zwijgen? Het is een hele luide stilte, een stilte met uithoudingsvermogen, open in haar omarming van alles, vooral van het niet-canonieke, het pre-moderne. Het is een stilte van vergankelijkheid, zowel verfiend als schaamteloos sjofel. In dit project zijn geen zekerheden te vinden, maar hopelijk wel inzichten in de productie van de werkelijkheid. Eigenlijk wil het stiekem een gegronde vorm zijn, waarin een milde, liefdevolle twijfel ligt vervat.

Hartelijke groet,
Anne en Jörg

Beste Anne-Julchen, beste Jörg,

Hartelijk dank voor jullie opgewekte en openhartige brief, die de poëtische directheid van Sankt Pauli, en haar bijzondere stedelijke cultuur, lijkt te hebben geabsorbeerd. Zowel in jullie antwoord op onze eerste brief als in het project voor het Quartier Spielbudenplatz lijkt een aantal verwijzingen naar de postmoderniteit voor te komen. In onze tweede brief willen wij deze stellingname wat verder uitdiepen en ingaan op het gebruik, de relatie tot en de interpretatie van referenties.

Jullie constateren de 'mislukking van de grote verhalen van de moderniteit'. Bedoelen jullie daarmee de mislukking van het modernisme als artistiek en esthetisch antwoord op de omstandigheden van de moderniteit? Of is dit werkelijk het einde van het project van de Verlichting, alias het moderne project? De hele opzet van jullie project in Sankt Pauli lijkt één grote verklaring te zijn voor diversiteit, handelingsperspectief, participatie en uiteindelijk een democratische cultuur, tot stand gebracht binnen de context van een complexe stedelijke samenleving. Een meer sociaal geëngageerde, betrokken verklaring is nauwelijks denkbaar. Zijn jullie vrolijke 'melancholie' of jullie 'milde en liefdevolle twijfel' ingrediënten die een project verteerbaar kunnen maken en een overdaad aan goede bedoelingen kunnen afzwakken?

En hoe moeten we de 'zeer luide stilte' begrijpen, tegen de achtergrond van al die tegels, gevelbeplatingen, neonreclames enzovoort? Wat is de esthetiek van de kunst van het falen – want in de architectuur wordt retoriek onvermijdelijk esthetiek. Alle dingen hebben een verschijningsvorm. En wat is de betekenis van architectonische verfijning vandaag de dag, bijna 30 jaar na de collage-esthetiek van OMA en tegenover de oorverdovende stilte van de exerci-

and bad. Form is a political argument in the difficult struggle for street credibility. We fight the conventions of street credibility through architectural sophistication.

Mirthful melancholy relieves the horror of failure, stripped of irony. Perhaps the regime of formless, banal, thoroughly economised production of buildings, deeply anchored in reality, is one of the windmills against which the project is fighting? Perhaps, after the failure of the grand narratives of modernity, it's an attempt to remain eloquently silent? It's a very loud silence, an endurance, open in the inclusion of everything, especially the non-canonical, the premodern. It's a silence of transience, both sophisticated and shamelessly shabby. There are no certainties in this project, but hopefully it does offer insight into the production of reality. Secretly, it wants to be a truly grounded form, including the gentle and loving doubt.

Kind regards,
Anne and Jörg

Dear Anne-Julchen, dear Jörg,

Thank you very much for your good-natured and forthright letter, which seems to have absorbed the poetic directness of Sankt Pauli and its particular urban culture. Both in your response to our first letter and in the project of the Quartier Spielbudenplatz a number of references to postmodernity seem to occur. In our second letter, we would like to explore this stance a little further and discuss the use, relation to and interpretation of references.

You note the 'failure of the grand narrative of modernity'. Is this the failure of modernism as an artistic and aesthetic response to conditions of modernity? Or is this really an end to the project of the enlightenment, a.k.a. the modern project? The entire setup of your project in Sankt Pauli seems to be one large statement for diversity, agency, participation and ultimately a democratic culture realised within the context of a complex urban society. A more socially engaged, committed statement is hardly imaginable. Is your (its?) mirthful melancholy – 'the gentle and loving doubt' – an ingredient that makes the project palatable and mitigates the overdetermination of good intentions?

And should we understand the 'very loud silence', against the backdrop of tiles, sheet metal, neon signs, etcetera? What are the aesthetics of the art of failure – because in architecture rhetoric becomes, inevitably, aesthetics. All things have an appearance. And what is architectural sophistication today, almost 30 years after the collage aesthetics of OMA and against the deafening silence of the exercises in late-late-late-...-modernism, which seems to be the only game in town right now?

In your approach to the Spielbudenplatz project, we can discern both formal and methodological references to postmodern architecture. The interplay of colours, materials, proportions and architectonic elements suggest complexity and contradiction rather than unity – a certain sensibility for the more instead of the less. How important are references in your work? And how do you deal with references from the past – or many pasts – in the design process? In the Alternative Histories project for the 'Drawing Matters' exhibition in London and Brussels, you received